

ROLF LAGERBORG

OM DET MEDVETNA, DET PSYKISKA,
DET INTENTIONELLA

EN BEGREPPSKRITIK UR BEHAVIORISTISK
SYNPUNKT

SÄRTRYCK UR
STUDIER TILLÄGNADE EFRAIM LILJEQVIST

UTGIVNA AV
GUNNAR ASPELIN och ELOF ÅKESSON

LUND 1930

STUDIER TILLÄGNADE EFRAIM LILJEQVIST

innehåller följande bidrag:

Band I

- Alf Nyman*, Lund: Lundensisk filosofi genom tvenne århundraden.
Karl Pira, Växjö: Om filosofiens grundproblem.
Herman Friedmann, Helsingfors: Der morphologische Idealismus.
Arthur Liebert, Berlin: Zur Metaphysik der Geschichtsphilosophie.
Hans Driesch, Leipzig: Die Rolle der Intuition in der Philosophie.
Ernst Mally, Graz: Über Subjektivitäten und ihre objektive Bedeutung.
Gunnar Aspelin, Lund: Den Russellska antinomiens logiska variant.
Några begreppsteoretiska synpunkter.
Jørgen Jørgensen, Köpenhamn: Bemærkninger om det geometriske
Bevis med særlig Hensyn til Kants Teori desangaaende.
Johs. Erich Heyde, Rostock: »Ich» und das Sittliche.
† *H. Y. Groenewegen*, Amsterdam: Pflicht und Gewissen in der Ethik.
Paul von Sokolowski, Riga: Thomas von Aquino und die Zivilisation
der Kirche.
Axel Herrlin, Lund: Den aristoteliska metafysikens omgestaltung
till en systematisk lärobyggnad.
Hans Larsson, Lund: Spinozas mått på affekternas fullkomlighet.
Knut Hagberg, Malmö: Känslodefinitionerna hos Spinoza och Locke.
Birger Liljekrantz, Lund: Benjamin Höijers moralfilosofi i dess
första form.
Torgny T. Segerstedt, Lund: Verklighetsproblemet hos Bradley.
Elof Akesson, Stockholm: Det »opersonliga» värdet. Ett utvecklings-
motiv i Meinongs värde lära.
Allen Vannérus, Stockholm: Hermann von Helmholtz. Anteckningar
vid läsningen av en biografi.
Valdemar Hansen, Köpenhamn: Lionel Dauriac. Lidt om hans Liv
og hans Skrifter.
Gunnar Rudberg, Oslo: Det hellenska skådandets typer.
Albert Nilsson, Lund: Eros och Thanatos.
Algot Werin, Lund: Tingens rena former. En studie i romantisk-
filosofisk terminologi.
Olle Holmberg, Lund: Darwinistisk människoskildring. Anteckningar
till »Fru Marie Grubbe».
Hilma Borelius, Lund: H. C. Andersen — mönster och inspira-
tionskälla. Några iakttagelser.
Otto Rydbeck, Lund: Om orsaken till de megalitiska hällkistornas
sparsamma förekomst i Skåne.

Forts. på 3:e omslagssidan.

OM DET MEDVETNA, DET PSYKISKA, DET INTENTIONELLA

EN BEGREPPSKRITIK UR BEHAVIORISTISK
SYNPUNKT

AV

ROLF LAGERBORG

»DANS QUEL FATRAS de mots abstraits nous a-t-on engagés» — i vilken röra av abstrakta ord har man icke snärjt in oss: med den diagnosen utpekar PIERRE JANET¹⁾ den största olägenheten i en psykologi, där allmänbegreppen, de dånande tomma orden, få tjäna som forskningens redskap. Men som sådana äro de antikverade; man kan icke operera med stenåldersverktyg, om det gäller låt säga en blodundersökning.

Det första en forskare har att göra är att undersöka sina instrument. Vi måste alltså börja med att rannsaka begreppen och avdanka dem, som ge missvisande utslag. Vi borde taga exempel av fysikerna i att rätta termer liksom föreställningssätt efter de nyaste rönen. Vi borde alltså för varje gång fråga: vilka förlopp i organismen svara t. ex. mot att vilja, att tänka, att vara medveten om något? Beskedet skulle anvisa adekvatare begrepp.

Mot allt vad begrepp heter har forskaren att ställa sig *en garde*: de förvanska alltid fenomenen. Och alla begrepp, som kunna undvaras, bli till förfång i vetenskapen. JANET vill hoppas att själsproblemet som en fråga om »ande» och »materie» skall försvinna ur psykologin.

Men man undrar om ej flertalet skall hålla på det gamla: att offra den bekväma motsättningen vore att offra ett sken-

¹⁾ *La pensée intérieure et ses troubles*, Paris 1927; p. 196.

problem, som tjänat oss i katedern som en änkans oljekruka: om »ande» och »materie» stå i växelverkan och huru de stå i växelverkan och huru de kunna stå i växelverkan (jag fritar mig själv, jag citerar); om orsaken är här och verkan där och när den är här och när både här och där — i ring, i ring, i ring; eller om förhållandet i fråga inskränker sig till parallellism; om denna är konstant förhanden och nödvändig såtillvida, att »anden» icke kan skiljas från »materien» o. s. v. Släktled efter släktled ha ödslat tanke och känsla och förgått sig till inbördes otidigheter i tvister om dessa fantasier — foster av otrolig kriticklöshet ifråga om grundbegreppen. — »För icke ens 50 år sedan», anmärker härtill JANET¹⁾, »brukade man orden materialist och spiritualist som tillmälen för att skymfa varandra. I dag vet man knappast vad materien är och ännu mindre vad anden är; och man är mycket böjd att fatta dem som ett och detsamma — utan att det hjälper en till bättre insikt».

Den gamla trätan skall dö sotdöden, tror Janet. — Och förvisso vore det en vinning att slippa entiteter som »materien» och »anden». Den naturvetenskapliga psykologin, behaviorismen, söker reda sig utan abstraktare hjälpbegrepp än termerna retning och reaktion.

Vad är behaviorismen? — En utforskning av en varelses förhållningssätt, betraktade som reaktioner på retningar.

Med retning menas en sådan förändring i yttre eller inre livsvillkor, att den leder till ett gensvar i livsförloppen — eller en s. k. reaktion. För händelse vi tänka oss livsarbetet som rörelser kring ett jämviktsläge, betecknar man med retning att jämvikten störts, med reaktion att en omställning äger rum, som kan leda till att jämvikten återvinnes.

Märk att dessa uttryck retning och reaktion icke kunna misstänkas för att vara mystiska makter. De utgöra endast synpunkter på ett skeende, som fortlöper enhetligt. Början av detta totalförlopp beteckna vi som retning, slutet som

¹⁾ Cit. op., p. 434.

reaktion. Behaviorismen — på svenska bäst reaktionspsykologin — syftar till sådan insikt om kroppsliga reaktioner, att förhållningssätten som helhet bli begripliga genom dem.

Vad skiljer då behaviorismen från fysiologin? Fysiologerna syssla med livsverksamheten som ett samspel av olika organ; behavioristerna med hela organismen, enkannerligen i dess inställning mot yttervärlden. Huru en varelse bär sig åt, när den skaffar sig en make för parningen eller en plats på ett kontor eller kunskaper eller en världsåskådning, det hör icke fysiologin till att undersöka.

Behaviorismen är, skola vi finna, icke så absurd som den utmålas. Den bjuder oss en synvinkel på själslivet, låt vara ett fjärrperspektiv, men som äntligen sammanför själsligt och kroppsligt under en och samma naturvetenskap.

Man har länge envisats att betrakta dem för sig; och att utgå från det själsliga, det uppenbarligen högsta, och rätta begreppen efter detta högsta. Men det är en metod, som är motsatt övriga vetenskapers. Om man vill studera kemiska förhållanden, så börjar man icke från de mest komplicerade; om man vill studera livsarbetet, börjar man icke med det högst organiserade: utan i båda fallen med det mest elementära. Att utgå från DESCARTES' Cogito eller FICHTES jagmedvetande som den fasta punkten, det är — sade redan Madame DE STAËL om Fichtes vetenskapslära — att »uppbygga allt på tillvarons krön, vända pyramiden att stå på spetsen».

Och den vägen lyckas man näppeligen förenhetliga själslivet och kroppslivet; det medvetna, den s. k. inre erfarenheten, eller med ett modärnt uttryck upplevelseaspekten, förblir en värld för sig. Håller man sig dessutom till det medvetna allena, så förfelas all vetenskaps mål: att uppdaga det lagbundna i fenomensammanhanget. Ty det medvetna uppträder ju endast sporadiskt och i närmaste samband med kroppens liv; och endast med hjälp av sammanhang i kroppslivet kan man fylla luckor i de medvetna sammanhangen.

Men vetenskapen postulerar ett alltomfattande sammanhang. Sjäslivet är en bit natur i naturen; ställer man det utanför naturvetenskapen, så är redan starten på tok.

I stället för att uppgå i introspektion, kanske utan anknytning till skeendet i övrigt, har psykologin att studera det psykiska på samma sätt som övriga livsyttningar, alltså att främst beakta reaktionerna i det yttre. Det innebär att man utgår från det tidigaste givna; ty även om det medvetna, åtminstone hos oss vuxne, kan tyckas vara det första givna, så är utvecklingshistoriskt vårt kroppsliv det tidigare. Descartes' famösa Cogito uppträder som ett sent förvärv hos högre utvecklade varelser. Och uppmärksammas det yttre främst, så finner man att det medvetna föregås av motoriska och visceral reaktioner.

Att t. o. m. tänkandet kan betraktas ur reaktionssynpunkt må belysas med ett exempel, som förflyttar oss *in medias res*. Jag hoppas, sade JANET under en föreläsning 1927¹⁾, att de flesta av er kunna höra mig. Men kanske de som sitta längst borta icke uppfatta varje ord. Och jag kunde ju vara hes; i början av timmen skulle kanske halva salen höra mig, senare bara de närmast sittande. När man hör mig så reagerar man; de flesta av er göra anteckningar, eller jag ser av er uppsyn, om ni följa med eller icke. Blir jag till sist alldeles ljudlöst hes och matt, så jag icke orkar viska, så hör mig ingen mera, jag hör inte ens mig själv. Men jag kan reagera ändå, och jag är den ende som kan reagera — t. ex. skriva upp vad de stackars sjuka talorganen icke lyckas få fram. Ty handlingen att tala har icke upphört totalt, den har inskränkts till en serie utkast eller inställningar, den har inknappats, indragits till tysta reaktionsansatser — och det är det, som kallas att tänka.

Tanken kan sålunda, enligt behaviorismen, fattas och beskrivas som en ansats till ett reaktionssätt, som stannar halvvägs och föga kommer till uttryck. Tanken är ett utkast till gärningar och ord, som andra icke kunna iakttaga

¹⁾ Cit. op.. p. 17.

och som därför ingen annan än man själv vet av. — Huru förstå att en sådan inknappning ägt rum?

Jo, säger JANET¹⁾, den är nyttig, den inbesparar kraft. Detsamma gör ju redan talandet. Ibland kan man reda sig med bara ord och slipper så att besvära sig. När barnet i vaggan lärt sig att förknippa ett läte, låt oss säga ordet *dada*, med sin hunger och vidare med sin mjölkflaska, så slipper det att gnälla och gråta: hungerns retning avhjälpes när andra höra att det säger *dada*. Talet är ursprungligen en utväg att få andra till hjälp i livskampen. Gäller det att förflytta sig från ett ställe till ett annat, så måste man, om man är ensam, tillgripa den primitiva utvägen att taga sig fram med egna krafter; men det anstränger och går långsamt. Men en ändring kan vinnas, och bekvämt, ifall man med att tala får andra att hjälpa sig: t. ex. om vi säga till en chaufför: kör dit och dit. Och även om andras hjälp sviker, har talreaktionen den fördelen, att vi lätt med att tänka, d. v. s. här tala tyst med oss själva, kunna ordna våra förhållningssätt, skjuta upp och arbetsfördela: det-här gör jag genast, det-där i morgon, detta sista hade jag icke bort göra, det gör jag aldrig mera. Och också det inbesparar kraft.

Men om handlingar inskränkas till endast ord och orden i sin tur till ansatser, så är det icke endast för att det kostar mindre på. Att orden indragas till tysta intentioner medför också en annan nytta, nämligen att man kan planera hemligt. Barn börja alltid med att tänka högt. Men att tänka högt stör omgivningen; ett barn som tänker högt blir nedtystat. Långsamt inläras hämningarna; barn kunna icke »tänka först och tala sedan», de tala, det är ett med deras tänkande. Småningom bortbetingas det högröstade talet, man lär att hålla tand för tunga. Det man pladdrar om blir ofta förbjudet; och andra barn göra narr därav. Längre fram i livet duger öppen hjärtighet icke alls. Om man går och trallar i sitt hjärtas fröjd: jag älskar

¹⁾ *Les stades de l'évolution psychologique*; Cours de 1926.

Amanda Fikonblad — icke hjälper det en att vinna henne. Eller om man icke kan hålla tätt med att man köpt en lott på penningelotteriet, att man väntar sig högsta vinsten och att man med de pengarna ämnar flyga jorden runt — ja, då anses man mogen för en dårvårdsanstalt. Samlivet med andra är upphov till ens tal, och också till att man tiger med det.

Och därmed torde det ha framgått tillräckligt, att tänkandet som förhållningssätt betyder att reagera med ansatser till ordreaktioner. Eller med ansatser till andra reaktioner. En början till tankeliv kan nämligen inträda med miner och s. k. talande åtbörder. Dövstumspråket ersätter språkljuden med överenskomna rörelser; men med detta brist-på-bättre, anmärker LORIMER¹⁾, skulle KANT ha mycket svårt att tänka *Kritik der reinen Vernunft*. — Helt primitivt torde väl, icke ett tänkande, men infall och minnesbilder dyka fram utan ord; och förknippas löst som i drömmen — så redan när djur sägas »drömma». Men eftertanke, undersökning, utredning: tänkande som en räcka av föreställningar, det måste bygga på ord, liksom ett räknande på siffror. Och så kan JANET ha rätt, när han menar, att vi icke tala för att vi tänka; utan att vi tänka, för att vi kunna tala.

Nog av, betrakta vi tankeverksamheten som motoriska reaktioner, vilka indragits till det omärkliga, då rymmes den s. k. inre erfarenheten under samma synpunkter som den yttre. En väsensskillnad mellan yttre och inre borde aldrig uppkonstruerats. En förnimmelse kommer, t. ex. när vi betrakta ett föremål; upphöra vi med reaktionen att betrakta, sluta vi alltså ögonen, så ha vi en minnesbild, en föreställning kvar; slå vi åter upp ögonen, så förbytes det inre i ett yttre. Att också känslo- och viljelivet låta beskriva sig som reaktioner ligger i öppen dag. Det förra kan visas sammanhänga med ett övermått av inälvreflexer; ett för mycket av något inre sekret, en förändring i blodens sammansättning och ens sinnesjämvikt tar intryck av det. I

¹⁾ *The Growth of Reason*, London 1929; p. 29.

viljandet urskiljer man urladdningsansatser, såsom spännings- och inställningsreflexer, medan reaktionsgrupperna treva sig fram. — Utgår man på detta sätt från reaktioner på retningar, så uppnår man att förenhetliga det medvetna och det omedvetna: det medvetna blir att betrakta som en invärtes reaktion.

Och det är en förträfflig syn på tingen. — Men förslår den utan den introspektion, som behaviorismen icke vill befattna sig med: men som är en flödande kunskapskälla om de anförda reaktionerna? Källan är visserligen grumlig, men den flyter genomgående samman med den yttre observationen. — Varför då försmå denna upplevelsespekt? Provisoriskt kunde man svara, att mästaren visar sig i uppgiftens begränsning. Och rätt har behaviorismen, i att det medvetna bör uppmärksammas främst som ett förhållningssätt. Det medvetna vore en tilläggsreaktion till livsförloppen i övrigt. Låtom oss belysa huru man försvarar det.

1.

Att det medvetna betingas av en förändring veta alla. Det uppkommer vid en övergång, men förlorar sig vid ett enahanda, t. ex. vid en verksamhet, som upptar en helt. Omväxling, som medför omorientering visar sig vara ett dess grundvillkor. Livligast är ju det medvetna vid inställning eller omställning; det dyker upp i svängarna, så att säga. Medvetandet förutsätter alltså ett förhållande mellan minst tvänne förlopp.

Språket, som ofta gömmer god analys, lär oss att ordet medvetande, och likaså *conscientia*, i egentlig mening är medvetande, ett beaktande, ett vetande om något. Det tyska ordet *Bewusstsein* är ingen kontrainstans; det torde ha skapats av CHR. WOLFF, som förkortade verbalformen »sich-bewusst-sein» till ett substantivum »Bewusstsein»¹⁾. På samma sätt som ordet medvetande innebär uttrycket »sich-be-

¹⁾ Jfr GRAU, *Bewusstsein, Unbewusstes, Unterbewusstes*, München 1922; p. 9.

wusst-sein», ett förlopp i relation till ett annat förlopp — eller med en formel ända från antiken: *scio me scire*.

När man säger om en ung skönhet, att hon är medveten, så menar man att till hennes ursprungliga väsen kommer en tilläggshållning: reaktionen »se på mig». Hon vet om sin skönhet, hon förhåller sig så. Att ett intryck nått fram till medvetenhet framgår av tilläggsreaktionerna.

Enklast förstå vi dessa tilläggsreaktioner, om vi tänka på en rapport till högkvarteret jämte gensvar som ingriper reglerande. Inrapportering äger endast rum vid retningar, som leda till en omställning, men icke där allt går sin gilla gång. Från högkvarteret sändas förstärkningar, medan rörelser på andra håll hejdas. Känt är att i mån av stegrad uppmärksamhet yttre reaktioner — och t. o. m. andhämtningen — avstanna. Spänning och eftertanke innebära hämning; det förefaller som om eftertanken ibland spärrade vägen — först vid avspänning reder sig situationen. Men om högkvarteret hejdar och riktar om, emellanåt alltför nitiskt, så uppåddar det också påspädning, ökad strävan och arbetskraft. Utan intressets plusreaktioner når intet intryck medvetenhet. Så förstår man att detta medvetna är något som kommer till — och beror av en funktion för sig: såvisst som det att hålla utkik och ge order är annat än att skjuta och marschera.

Det medvetna kunde man alltså betrakta som ett specifikt reaktionssätt, som innebär ett gensvar från högre och lägre instanser, ett gensvar som tyckes komma närmast vad man länge kallat uppmärksamhetsreflexer.

En nyhet är alltså uppfattningen icke. Vi ha alla vuxit upp med WUNDTS förklaring, att ett intryck för att bli »perception» skall mötas av reaktioner, som flytta det från »blickfältet» in i »blickpunkten»; samt att för en klarare medvetenhetsgrad fordras funktionen »apperception» — ett plus, varmed följer en verksamhetskänsla och ett inordnande av intrycket. — Med åberopande bl. a. av WUNDT, inskräpper JANET energiskt, att »medvetande icke längre betraktas som

en passiv avspiegling, som åtföljer vilken som helst psykologisk företeelse; det betraktas som ett visst förhållnings-sätt, som kommer till och komplicerar de andra»¹⁾). Vi ha ju normalt ett otal intryck, som vi icke veta av, icke varsebliva; skola de bli medvetna, så måste först något komma till. JANET vill söka detta tillskott i vad SHERRINGTON kallar det proprioceptiva systemet, alltså i den kroppens självreglering, som också är upphov till känslöförloppen. Av gammalt vet man, att en böjelse, ett begär, alltså visceral spänningstillstånd, bestämma om vad vi lägga märke till; när denna beständigare tonus, som också bär namnet intresse, stimuleras av en tillfällig retning med dess tillskott av anspännings- och inställningsreflexer, då äro det medvetnas betingelser framme. — Alltnog, för JANET är det medvetna en följd av en grupp tillskottsreaktioner, som väsentligen innebära tonusförändringar: man tänke, säger han, på omkoppling i en automobil.

En tätande skara introspektiva psykologer komma på egna vägar till liknande resultat. Vi behöva icke gå längre än till en STARCKES uppsats *Fornemmelse og Forestilling*, publicerad i Arkiv för psykologi och pedagogik 1927. Sedan han bl. a. påpekat, huru ögat vändes vid en påverkan av ljus, så retningen råkar den gula fläcken, huru linsen avpassas och ögat inställes med en hop små reflexer i ögonmusklerna, fortsätter Starcke²⁾): »Vi maa for Fornemmelsernes Vedkommende gøre noget lignende, som C. Lange och W. James gjorde for Følelsernes Vedkommende. Men det er jo netop dette vi gør, naar vi konstatere, at der først bliver tale om en bevidst Fornemmelse, naar der viser sig en Forandring i Aandedraet, Hjerteslag, den motoriske Spending rundt om i Legemet, de elektriske Strømninger o. s. v. Alle disse Udslag kommer naturligvis først, efter at den centralnervøse Paavirkning er foregaaet, men de virker øjeblikkelig tilbage paa Hjernefunktionen, og de kan ikke falde

¹⁾ *La pensée intérieure et ses troubles*, p. 132, 448.

²⁾ p. 144—45.

bort, uden at det psykiske falder bort. En endnu nøjere Sammenhæng med Lange-James' teori viser sig deri, at vi aldrig har nogen Fornemmelse uden Sindsbevægelse. Hos Dyr og Børn er dette iøjnefaldende; hos de voxne finder der ved Associationsorganernas Virksomhed en udstrakt Hemning Sted af disse emotionelle Processer... Men vi har aldrig nogen Fornemmelse, hvor Forbindelsen med det Emotionelle er helt brudt. Den er altid baaret af en bestemt Tonus.»

Att det omedvetna är något, som kommer till, och att visst det mesta, som bestämmer våra förhållningssätt, förblir på det »omedvetna själslivets» stadium: det hävdas av forskare av vitt skilda riktningar. Så betraktar FREUD det omedvetna som »das eigentlich reale Psychische»; han skriver¹⁾: »Alles Bewusste hat eine unbewusste Vorstufe, während das Unbewusste auf dieser Stufe stehen bleibt und doch den vollen Wert einer psychischen Leistung beanspruchen kann». — DRIESCH åter formulerar den paradoxala sanningen: »Wollen und Denken als bewusste Tätigkeiten gibt es nicht»²⁾. Rätt kan han ha i att verksamheten att tänka icke kan följas introspektivt, annat än i resultaten, i tankeinnehållet. — Men måste man så icke räkna med ett »omedvetet psykiskt»? Ty i annat fall skulle ju tänkandet och viljandet vara att förvisa från det psykiskas landamären?

En enklare lösning är, såsom nedan skall ses, att visa begreppet det psykiska på dörren: det har gjort sin tjänst och får gå. — Låtom oss för att begripa, huru tänkandet och viljandet kunna vara omedvetna, beakta huru det går till, när vi över huvud reagera. Om vi inställt oss på att lyfta en tvättkanna, som vi tro vara fylld med vatten, så lyftes ju kannan med fart i höjden, i händelse den är tom. Först i efterhand få vi veta om kraftmättet i vår impuls; den utgående innervationen är omedveten. Och lika litet förnimma vi verksamheten att tänka: att urskilja, jämföra,

¹⁾ *Traumdeutung*, Leipzig 1909; p. 380.

²⁾ *Grundprobleme der Psychologie*, Leipzig 1926; p. 32.

bilda begrepp, fälla omdömen, draga slutsatser, allt sådant försiggår omedvetet. — Men man värjer ju sig emot att det icke vore psykiskt.

Ifråga om en begreppsskillnad mellan det psykiska och det medvetna gör man på åtskilliga håll, mest i Tyskland, det psykiska till funktionen, det medvetna till dess innehåll — visserligen kunde man endast abstrahendo hålla åtskilda detta innehåll och det psykiska som funktion eller akt. Så bl. a. NATORP, som, om jag rätt begripit honom, fattar akten att förnimma som det egentligt psykiska till skillnad från förnimmelseinnehållet¹). Också för PHALÉN tyckes funktionen att beakta, alltså inställningen på ett objekt, vara vad som bäst bör heta psykiskt²).

Medveten på förhand vore icke denna inställning, eller det psykiska som verksamhet; men väl är detta psykiska det, som bringar till medvetenhet färger och former, toner och andra ljud, lukt- och smakintryck, hudsinneskvaliteter, lust och olust, uppsåt och föresatser; och allt medvetet, som faller under tankelivet.

Att genomföra en sådan gränsreglering mellan det psykiska som akt eller funktion, vilken icke är medveten för sig, och dess innehåll, som är medvetet, förefaller visserligen vanskligt. Den psykiska akten vore omedveten och nås icke av introspektionen — annat än i samband med medvetenhetsinnehållet och då som medvetande om något; men icke som moment för sig. PHALÉN vädjar³) upplysande till uttrycket gräns mot något: lika litet man där kan få fram ett moment gräns, som icke skulle vara identiskt med gräns mot något, lika litet kan det psykiska som medvetande om något skiljas från detta något, som det riktar sig på.

Härtill är att säga: avskräcka en icke dessa klyftigheter från en introspektiv psykologi, som sneglande och halvt

¹) *Allgemeine Psychologie* I, Tübingen 1912.

²) *Zur Bestimmung des Begriffs des Psychischen*, Uppsala 1914.

³) *Cit. op.*, p. 588.

söker fixera det medvetna? — Introspektionen som en akt bortom beaktandet är något ändå mera svårtillgängligt. Låt oss antaga, att jag skall öva introspektion på vad jag förnimmer vid ett gott glas vin. Den psykiska akten eller inställningsattityden är att beakta vinet; som moment för sig är akten omedveten. Kommer så introspektionen till, så undantränges det förenämnda luktandet och smakandet, det blir självt objekt — för introspektionen. Introspektionen är en ny tilläggsreaktion, som riktar sig icke på vinets beskaffenhet, utan på akten att njuta vinet. Ty en sak är att akta på vinets bouquet, det är en psykisk funktion i nyssnämnd mening, men ännu icke introspektion; den psykiska funktionen eller momentet att förnimma blir i sin tur innehåll för introspektionen. Det psykiska enligt Phalén som medvetande om förhåller sig sålunda till introspektionen som komparativus till superlativus. Här varnar oss själve ARISTOTELES¹⁾: utredningen leder till en regress i oändlighet. — Men så är det mest praktiskt att hugga av knuten, uppge att syssla med det psykiska tillsvidare, lämna därhän dess grader och variationer, dess logiska moment och dess tidsmoment, liksom huru det utan gräns flyter över i det omedvetna.

»Abstrakt logik och metafysik, som tror sig kunna undvara forskningen, de bli oundvikligt», förmanar RENAN²⁾, »hinder för människoandens framsteg. Och det enkannerligen», fortfar han, ifråga om det skolastiska universitetet i Padua, »när ett skrå, som rekryterar sig självt, betraktar sådan kunskap som sin livsuppgift och upphöjer dess inlärande till bildningstradition.»

Vi kunna taga varning av närmare exempel. När det gäller begreppet medvetande famlar t. o. m. en WUNDT. Än definierar han det rätt och slätt som samfälligheten av de fakta, om vilka vi äro medvetna. En cirkel visserligen, säger han; men som beskrivning enklast och därför tillsvidare

¹⁾ *De anima*, III:2.

²⁾ *Averroès et l'Averroïsme*, Paris 1869; p. IV.

bäst¹⁾). Enligt en annan hans definition är medvetandet »der Zusammenhang der psychischen Vorgänge»²⁾. En första gång menar han, att allt vad vi i erfarenheten få tag på är medvetandets innehåll: medvetande är endast ett uttryck för deras samfärdhet, det anger att sådana äro till³⁾. — De ovan anförda försöken att bestämma det psykiska som funktionen eller akten, det medvetna som dess objekt äro utan tvivelförmer. Men bäst är att ge en god dag i dessa kvistigheter och översätta både det ena och det andra till ett språk som är mindre svårfattligt.

Det företar sig behaviorismen. Den studerar det psykiska i dess allmännare tillgängliga *variationes concomitantes*; ungefär såsom man i elektricitetsläran närmar sig och lär sig utnyttja ett tillsvidare okänt bortom med att följa dess yttringar under olika betingelser. Eller såsom man sedan 80 år sökt överflytta tyngdpunkten i själslivsforskningen till det yttre, det fysiologiska. Behaviorismen går omsider radikalare fram. Egendomligt är att läsa vad DURKHEIM skrev år 1895 om den tidens anspråkslösa strävan undan introspektionen⁴⁾: »Den vetenskapliga psykologiens verkliga födelse inträffade när man omsider kommit till uppfattningen, att de medvetna tillstånden kunna och bära betraktas utifrån, och icke ur synpunkten av det medvetande, som erfar dem.» — Vad DURKHEIM avsåg kan ord för ord tillämpas på vad behaviorismen nu yrkar.

Att behaviorismen innebär en ensidighet är icke dess mindre uppenbart. Det har sagts, att den betyder en nödvändig ny naturvetenskap, men icke en psykologi. Innan man går med på denna orättvisa dom, är det skäl att granska den

¹⁾ *Einführung in die Psychologie*, Leipzig 1911; p. I.

²⁾ *Grundriss der Psychologie*⁵⁾, Leipzig 1902; p. 247, 266 (§ 15:3, 13).

³⁾ *System der Philosophie*, Leipzig 1889; p. 553.

⁴⁾ *Règles de la méthode sociologique*⁶⁾, Paris 1904, s. 38: »La psychologie scientifique n'a vraiment pris naissance que . . . quand on fut enfin parvenu à cette conception que les états de conscience peuvent et doivent être considérés du dehors, et non au point de vue de la conscience qui les éprouve.»

motsatta ytterligheten: den intentionalism, som ser bort från kroppslivet liksom behaviorismen från det medvetna momentet.

2.

En riktning i Tyskland, som utgått från BRENTANO och ammassats upp av psykologer, som tillhört eller stå nära den s. k. Würzburgskolan med dess intresse för tänkandets psykologi, införa begreppet intention som kännetecknen på det psykiska. Huru ha de kommit till detta kriterium?

Vi ha sett att verksamheten att tänka icke är något medvetet för sig. I efterhand kan den bli medveten; men medan akten pågår, är den omedveten. Ett innehåll kan visserligen föresväva oss som något, som vår inställning avser; men en sådan inriktning upplyser oss icke huru tänkandet går till. Men väl kan ett intentionellt moment urskiljas eller intydas i varje psykisk akt. Det intentionella kan bli medveten ändamålsföreställning, om inställningen uppehålls i stället för att urladdas; men även som omedveten är en intention ett ständigt det psykiskas kännetecken. Så kommer det sig att termen intention, d. ä. inriktning eller avseende på något, har ryckt upp till slagord och nyckelord: man menar sig med dess hjälp omsider också utifrån få korn på det psykiska.

Oklanderligt introduceras termen intention som en synpunkt och en formalprincip av samma slag, som låt oss säga synpunkten breddgrad, anlagd på jordklotets verklighet. Intentionen skall tjäna som en stödjepunkt vid utredningen: den framhåller att det psykiska är »gerichtet auf ein etwas», är »gegenstandsbezogen», d. v. s. att det psykiska avser något. Översättas kunde termen, enligt KARL BÜHLER¹⁾, med »Zuordnung», om man avsåg upplevelsen, med »Steuerung», om processen avsågs; och ungefär med »Sinn» såsom mening och riktning.

Men omärkligt blir denna formalprincip förbytt till ett

¹⁾ Personligt meddelande.

reale och ett inriktande *agens*. Intentionen må gärna fattas som en »prospektive Beziehung», och t. o. m., när den är medveten, som en »Vorwegnahme des Endzieles». Det händer att man — så CHARLOTTE BÜHLER¹⁾ — för att icke bryta med den behavioristiska aspekten bestämmer intentionen som »vorhandene oder scheinbare Zielstrebigkeit». Men det skenbara förgätets, intentionen blir rätt och slätt »Zielsetzung». Och därmed avslöjar sig det menlösa begreppet som en maskerad ändamålssträvan. Avseendet blir avsikt: och rätt nu är denna avsikt en faktor, och en överordnad metafysisk kraft. Med intentionen som verkande avsikt står ändamålsorsaken upp från de döda, odifferentierad som finalis och efficiens. Och finalismen tar hem spelet.

Vi måste utbyta begreppet intention mot uttryckssätt, som icke vilseleda. Behaviorismen är merendels mekanistiskt inställd — låt vara att några dess anhängare ha urspårat. Vi andra söka bruka endast själlösa termer, alltså ord, som icke gömma på andeväsen. Huru skall man avsjäla intentionen?

Den innebär anspänning, innervation, en inställning att reagera, en handlingsberedelse: intentionen är »un acte qui se prépare et qu'on ne voit pas — ce n'est pas autre chose», försäkrar JANET²⁾. I mån av att ansatserna komma igång, men totalreaktionen dröjer, få också medvetna intryck rum. Ty allt intentionellt är ju ingalunda medvetet. Med termen skulle just framhållas, att det psykiska också som omedveten funktion har avseende på något. Men allt levande kan tydas som intentionellt. Levande och besjälade voro ju ursprungligen detsamma. Med intentionen som kriterium på det psykiska återfår detta psykiska den betydelse det hade i Aristoteles' syn på tillvaron: det blir synonymt med livsverksamheten. Så är det icke att undra på att aristoteliker och vitalister, gestaltpsykologer och även psykoanalytiker med välbehag upptaga termen intention. Allt

¹⁾ *Quellen und Studien zur Jugendkunde*, Heft 5, p. 135.

²⁾ *La pensée intérieure et ses troubles*, p. 430.

»djuppsykologiskt» såsom »bortträngda komplexer», och likaså instinkterna och annat, som man undrar över, förbli med intentionen inom det psykiska. En SPRANGER definierar sin strukturspsykologi: »die Lehre vom sinnerfüllten Leben»....

Men vill man söka kriteriet på det psykiska i att en funktion är inriktad på något, så kan det ske utan lånord, som vändas i nya väsenheter. Vi ha ännu icke sluppit de gamla. Så dras vi med entiteten uppmärksamhet. På den 9:e tyska psykologkongressen utlade RUBIN i ett kätterskt föredrag med titeln »Die Nicht-Existenz der Aufmerksamkeit», bl. a. att om en herr Mayer tittar i sina papper, man pseudo-vetenskapligt uttrycker det med att säga, att »Mayer riktar sin uppmärksamhet på papperen»¹⁾. Men detta ger rum för missförståndet, att det finns en strålkastare i medvetenhetslivet, som riktas än hit och än dit. I stället må vad språket kallar uppmärksamhet fattas som betingelser vid det man medvetet upplever, betingelser, dem det gällde att få tag på konkret. —

Dessa RUBINS förmaningar ha sin tillämpning på alla allmänbegrepp, som hypostaseras till faktorer. Närmast på intentionen; utan att ana oråd talar en CHARLOTTE BÜHLER om huru »intentionen riktar sig på» något²⁾. Men en sådan *deus ex machina*, fatal som engång »viljan», måste motas ut.

Det invändes att begreppet skänker en viss lättnad och klarar provisoriskt. Ja visst, ity att det tilltalar barnsliga tankevanor. Behändigt klargör man också med ord som »ande» och »materie» eller med att skylla på den Onde. Abstraktionerna träda som *asyla ignorantiae* i stället för empirisk utforskning. En uppenbar sådan okunnighetens tillflykt är just begreppet intention. Det inskjutes som onödigt mellanled, men fattas snart som en faktor och besticker därmed vårt förklaringsbegär. Man slår sig till ro med in-

¹⁾ Bericht über den 9. Kongress f. experim. Psychologie, Jena 1926; p. 212

²⁾ *Kindheit und Jugend*, Leipzig 1928; p. 64.

entionen i stället för att söka sig till retning och reaktion — och vidare till fysiologiska grunder.

I fråga om det intentionella ha vi att förfara fysiologiskt: alltså icke att jonglera med helhetssyften, allraminst som faktorer; utan vi ha att uppsåra, huru allt går till. Tala fysiologer om intention och ändamål, så är det icke annat än preliminärt. De äro icke blinda för det ändamålsenliga t. ex. vid att vi andas häftigt, när vi en stund gått upp för berg. Men de nöja sig icke med att tyda förloppet som ett organismens självförsvar, de fantisera icke om en strävan: de utreda i stället, vilka retningar det är, som leda till reaktionerna ifråga. Retningen, eller bildligt talat drivfjädern, motivet, är här rätt och slätt den kolsyra, som retar andhämtningens centra: muskelansträngningen leder till en överproduktion av kolsyra, reaktionen på dess retning blir att vi andas djupt och snabbt, till dess övermättet av kolsyra är avlägsnat och den biokemiska jämvikten återställd. — I liknande riktning må en upplösning sökas för så helhetsstyre som intention.

Att sådana utredningar höra under psykologin må belysas med ett exempel, närmast lånat från JANET. En katt är nedhukad på spänn, på lur framför ett råtthål. Vad innebär dess intention? En blodretning driver katten till jakt; den retas av hungerns oro. Så tillkommer råttans läckra doft; hade råttan som synretning tillstött, så skulle vår katt som en Jehu kastat sig över sitt byte. Nu inskränker sig reaktionen till en inställning framför rått hålet, i väntan på en ny retning, nämligen att råttan tittar fram. Huru länge skall katten hålla ut i den spända, ansträngande inställningen? — Så länge icke hungerns och råttlukts retning vika för en annan safternas retning, den som tröttheten innebär — så länge håller intentionen i. — Janet säger visserligen erektionen; och termen erektion gör förträffligt reda för kattkräkets intention. Och sannolikt kunde termen erektion i många fall med fördel ersätta intentionen: den utesluter tanken på ett viljestyre, den vädjar till ett

inriktande visceralt, den anger förloppet som kemiskt be-
tingat. Och den inställer forskaren naturvetenskapligt och
dämpar svärmisk förhåvelse.

3.

Nog av, i en psykologi, som är inställd mekanistiskt-
biokemiskt och skall reda sig med begreppen retning och
reaktion, är ordet intention till överflöps. Dessutom är det
försåtligt: det leder tanken till finalistiska faktorer och har
visat sig duga som brygga tillbaka till allsköns själsmeta-
fysik. Håller man sig emellertid till termen *intentionell*,
i stället för att bruka tingordet *intention*, som ju hastigt
förvandlas till ett *ens* och ett *agens*, så är uttrycket täm-
ligen ofarligt och kan göra tjänst provisoriskt. Men endast
som en synpunkt på inställningsförloppen — i väntan
på att dessa erektionsreflexer skola beskrivas *in concreto*.

Provisoriskt och slutligen onödigt är också begreppet det
psykiska, som det intentionella definierar. För att inse
det ha vi endast att betänka, att intentionen vann insteg för
att rädda det psykiska. Det medvetna förslög icke som kri-
terium på det själsliga, allt själsligt eller psykiskt var ju
icke medvetet, det fanns också ett »omedvetet psykiskt»,
ansåg man. Men det »omedvetna psykiska» stötte på pa-
trull: det vore, sade ZIEHEN, »noch schlimmer als hölzernes
Eisen, es ist ein Eisen, das kein Eisen ist». Och Ziehen
gjorde kort process: »bewusst und psychisch decken sich
vollständig»; »psychisch» (im üblichen Sinn) und »bewusst»
sind vollkommen identisch». Och vidare »hat ein Begriff
nur das Merkmal *a* und ich streiche dieses *a*, so bleibt
nichts übrig oder höchstens ein inhaltleeres Wort»¹⁾. Så
måste man bestämma det psykiska med något annat, mindre
nyckfullt än medvetenheten, eller också uppge det »omed-
vetna psykiska». Och man fann det intentionella.

¹⁾ *Gehirn und Seelenleben*, Leipzig 1912; p. 35; *Grundlagen der Psycho-
logie I*, Leipzig 1915; p. 206, 212. Jfr också WUNDT, t. ex. *System der
Philosophie* ³, Leipzig 1907; p. 136, 138.

Men därmed kommer, såsom framgått, det psykiska icke på det torra såsom annat och förmer än kroppsliga förlopp. Ty också i vårt kroppsliv kan intydas intentioner. »Es ist mehr Vernunft in deinem Leibe als in deiner besten Weisheit», anmärker NIETZSCHE med rätta. Det psykiska, definierat som intentionellt, faller samman med det vitala; åtskilliga moderna psykologer — från BECHTEREW till MÜLLER-FREIENFELS — tänka att själen och livet äro ett: nämligen organen i funktion. Men så blir begreppet psykiskt som vehikel i en naturvetenskap lika onödigt som sammelorden liv eller själ: och att översätta till fysiologiska funktioner.

Skall man omsider bli vis av skadan och uppge begreppet psykiskt? — En kvarleva är det av den utdömda metafysik, som skiljer mellan kroppen och själen och dualistiskt eller parallellistiskt fördubblar hjärnans verksamhet. Men huru det än uppvisas, att fördubblingen ifråga är överflödig, att det psykiska är lika onödigt som andra inskjutna *entia*, att rensning, att utmönstring av skolastiska begrepp är kriterium på en vetenskaps framsteg — så viker den ärftliga belastningen icke.

En ljusning skönjes emellertid, ity att man har infört ordet »upplevelseaspekt» i de animistiska termernas ställe. Med upplevelseaspekten kan man saklöst räkna; ja, enligt min mening är den medvetna aspekten i trots av all behaviorism outhärlig. Men icke så begreppen psykiskt och själiskt. Det orostillstånd, som psykologin nu genomgår, kommer kanske mest av att man icke vill offra de anförda komprometterade begreppen. För de många, som önska bevara dem, finns det, såsom jag antytt, en lockande utväg. Nämligen att i själsbegreppet inblåsa en levande anda, hämtad från ARISTOTELES.

Själen är, säger ARISTOTELES, »det varigenom vi leva, förnimma och tänka»¹⁾. All livsverksamhet är själslig, enligt honom. Bokstavligen förklarar Aristoteles: »att intaga föda är den verksamhet hos själen, varigenom kroppen under-

¹⁾ *De anima* II: 2.

hålles». I begreppet själ eller livsverksamhet smyger hos Aristoteles också en livskraft; men ser man bort från denna hans platonism, så kunna t. o. m. behaviorister godtaga hans lära. Själve WATSON uttalar: »vi skapa oss själva genom det liv vi föra». Det liknar upp i dagen entelekin: vår livsverksamhet vore det, som bygger upp oss; själen eller livet gestaltar kroppen. DARWIN och SPENCER lära detsamma, men i andra termer: de säga att funktionen skapar organet. Och så kunde vi kanske alla med varandra sämjas om Aristoteles' själsbegrepp, rensat från finalismen.

Men de, som gå med på en sådan kompromiss, för att vinna ett nytt innehåll åt själsbegreppet och därmed försvara och bevara det, de glömma huru språket tar makt över tanken. Därför ville jag hoppas att begreppen ifråga måtte råka ur bruk. Och att Janet till gott slut skall få rätt, när han spår att »själen» engång skall gå hädan. Mänskliga begrepp äro förgängliga, säger han (jag må sluta, såsom jag börjat; med att åberopa honom): »själen tog sin början under ett visst skede av mänsklighetens utveckling, den växte i välmåga, den blev förhärskande på Descartes' tid, därefter avtar dess välmakt. Jag är rädd, att en dag skall komma, då själen upphör att vara till. Man skall tala om annat, man skall fängslas av annat undersamt, av andra världsuppfattningar. Själen skall försvinna.» »L'esprit a commencé à une époque dans l'évolution de l'humanité, puis l'esprit a grandi, il a été prédominant à l'époque de Descartes, puis il diminue. Je crains qu'il n'arrive un jour, où l'esprit cesse d'exister. On parlera d'autre chose, il y aura d'autres merveilles, d'autres conceptions du monde. L'esprit disparaîtra.»¹⁾

Rolf Lagerberg

¹⁾ *La pensée intérieure et ses troubles*, p. 434. Ordet esprit står i franskan både för själ och ande. Jfr t. ex. esprit et matière, ande och materie; de coeur et d'esprit, av hjärta och själ.

Band II

- Konstan'in Ramul*, Dorpat: Kant, Husserl und die Psychologie als Wissenschaft.
- Rolf Lagerborg*, Abo: Om det medvetna, det psykiska, det intentionella. En begreppskritik ur behavioristisk synpunkt.
- Richard Eriksen*, Oslo: Drift og vilje.
- Alf Ahlberg*, Sörvik: Lustkänslornas roll i handlingslivet. Psykologisk kritik av lyckomoralen.
- Victor Kuhr*, Köpenhamn: Die Welten des Künstlers und des Wissenschaftlers.
- Harald K. Schjelderup*, Oslo: Psykologisk analyse av et tilfælde av tungetale.
- Thorleif G. Hegge*, Northville, Michigan, U.S.A.: Effects of remedial reading in supposedly feeble-minded children.
- Gunnar Freudenthal*, Lund: Något om den teoretiska pedagogikens betydelse för lärarens utbildning.
- Sven Ingvar*, Lund: Om nervösa organsjukdomar.
- Hans Vaihinger*, Halle a. S.: Ist die Philosophie des Als-Ob religionsfeindlich?
- John Gustavson*, Klippan: Max Schelers religionsfilosofi. Några grundlinjer.
- John Cullberg*, Uppsala: Till frågan om mystiken såsom religiös erfarenhetsform.
- Paul Hensel*, Erlangen: Causalität und Wunder.
- Magnus Pffannenstill*, Lund: Några tankar om skuld och skuld känsla.
- Erling Eidem*, Lund: Paulus Amicus. Ett blad ur vänskapens historia.
- Adolf Wallerius*, Hjærtum: Clemens Alexandrinus om tro och vetande.
- B. Rud. Hall*, Lund: Dubbelnaturen i Örebro mötes beslut 1529.
- Laura Petri*, Halmstad: Till belysning av John Nelson Darbys teologi.
- Hermann Schwarz*, Greifswald: Zur Metaphysik der Gemeinschaftsformen.
- Hjalmar Haralds*, Göteborg: Den organiska statsläran.
- Gunnar Landtman*, Helsingfors: Rousseaus sociala vision och verkligheten.
- Axel Dam*, Hellerup: World-peace through education.
- G. A. Jaederholm*, Göteborg: Ett transatlantiskt universitet och dess pedagogiska fakultet. En skiss i akademisk organisation och administration.
- B. E. V. Wulff*, Lund: Bidrag till en bibliografi över Efraim Liljeqvists tryckta skrifter.

Första bandet XVIII + 586 sidor;

andra bandet XIV + 504 sidor (stor 8:0).

Pris för båda banden tillsammans: 55 kronor.

AKTIEBOLAGET SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET
LUND

